

PROBLÉMY FILOZOFIE ŠTÁTU A PRÁVA

REFLEXIE IDEY OBČIANSKEJ SPOLOČNOSTI V NÁZORoch HOBBESA, LOCKA, ROUSSEAU A HEGELA.

RUDOLF DUPKALA

Po roku 1989 sa viaceré post-komunistické štáty transformujú do podoby modernej občianskej spoločnosti. Nadväzujú tak aj na tradície západoeurópskeho politického a filozofického myslenia, ktoré problematiku občianskej spoločnosti reflektuje už od polovice 17. storočia. Na ilustráciu uvediem aspoň základné reflexie ideí občianskej spoločnosti obsiahnuté v názoroch T. Hobbesa, J. Locka, J.J. Rousseaua a G.W.F. Hegela.

Anglický filozof **Thomas Hobbes** (1588–1679) tvrdil, že občianska spoločnosť vznikla spolu so štátom ako osobitná pospolitosť s cieľom uniknúť pôvodnému (prirodenému) stavu „vojny všetkých proti všetkým“. V občianskej spoločnosti sa ľudia navzájom zmluvne zaviazali, že všetci budú poslúchať jednotlivca, alebo skupinu, ktorú väčšina hlasovaním poverila zastupovať ich osobu, aby sa tak zabezpečil mier a spoločná ochrana. Po ustanovení štátnej moci prechádza všetka suverenita z človeka – občana na štát. Hobbes hovorí o troch druhoch štátneho zriadenia: monarchii, demokracii a aristokracii. Najmenej nevýhod (a súčasne najviac výhod) má podľa neho monarchia, v ktorej je „verejný a súkromný záujem to isté“. Deľba moci vedie vraj k oslabeniu štátu, resp. destabilizácii spoločnosti, a preto je nežiadúca. Občianska sloboda je garantovaná občianskymi zákonmi, ktorými sa – na základe vzájomných dohôd – spojili „na jednej strane ústa toho komu bola zverená zvrchovaná moc a na strane druhej uši tých, ktorí ho majú počúvať a poslúchať“.¹

S určitou revíziou Hobbesových názorov vystúpil **John Locke** (1632–1704). V *Druhom pojednaní o vláde* napísal, že „politickou, čiže občianskou spoločnosťou

¹ Hobbes, T.: *Leviathan*. In: *Antológia z diel filozofov. Novoveká racionalistická filozofia*. Bratislava 1970, str. 180–201

je spoločnosť, v ktorej sa každý z jej členov vzdal svojej prirodzenej moci a odovzdal ju do rúk spoločnosti, aby sa súčasne mohol odvolať na ochranu vyplývajúcu zo zákona týmto spoločnosťou zavedeného".²

Locke sa na rozdiel od Hobbesa nazdáva, že občianska spoločnosť a absolútna monarchia sú nezlučiteľné. Tvrdí, že „žitie podľa vôle jedného človeka (t.j. absolutistického monarchu, ktorý má v rukách všetku zákonodarnú i výkonnú moc) stalo sa príčinou všetkej ľudskej biedy".³ Štátom pritom nerozumie formu vlády, ale „nezávislé spoločstvo", ktoré latiníci označovali slovom „civitas" a Angličani termínom „commonwealth". Sloboda človeka v občianskej spoločnosti je podľa Locka nevyhnutne obmedzovaná zákonodarnou mocou. Locke doslova poznamenáva, že „človek zbavujúci sa svojej prirodzenej slobody navlieka si putá občianskej spoločnosti".⁴ Náhradou za prirodzenú slobodu je politická sloboda, ktorá je možná len za predpokladu oddelenia zákonodarnej moci od moci výkonnej, pričom zákonodarná moc má byť nadradená nad moc výkonnú. „Moc a sloboda – píše Locke – ktorú každý jednotlivec odovzdal spoločnosti, keď do nej vstupoval, nemôže sa vrátiť späť k jednotlivcom pokiaľ spoločnosť trvá. Taktiež, keď spoločnosť zverila legislatívu (ako najvyššiu moc) nejakému zhromaždeniu ľudí (senátu, parlamentu), legislatíva sa nemôže vrátiť k ľudu dovedy, kým ľud nestanoví legislatívne hranice a kým neučiní najvyššiu moc v niektorej osobe, alebo zhromaždení, dočasnou. Keď chybami tých, ktorí sú pri moci legislatíva prepadla, vracia sa legislatíva (ako najvyššia moc) k spoločnosti a ľud má právo konať ako zvrchovaný a pokračovať v legislatíve sám. Ľud má právo zriadiť novú formu, alebo starú formu vložiť do nových rúk".⁵

Iný názor na problematiku štátu a občianskej spoločnosti vyslovil francúzsky osvieteny filozof Jean Jacques Rousseau (1712–1778). V rozprave *O pôvode a príčinách nerovnosti medzi ľuďmi* napísal: „Onen človek, ktorý si obsadil istý kus pozemku, prehlásil: Toto je moje! A našiel dosť prostoduchých ľudí, ktorí mu to uverili, bol skutočným zakladateľom občianskej spoločnosti".⁶ Občianska spoločnosť teda vznikla spolu so súkromným vlastníctvom. Základom tejto spoločnosti sú „slobodní jednotlivci", ktorí „sú občanmi len potiaľ, pokiaľ majú účasť na zvrchovanej moci".⁷ Zvrchovaná moc prináleží štátu.

Štát je výsledkom spoločenskej zmluvy, a tak zahŕňa, resp. predstavuje „vôľu všetkých" t.j. „volonté générale". Občania ako jednotlivci vstupujú do štátu ako

² Locke, J.: Dvě pojednání o vládě. Praha 1965, str. 179

² viz. pozn. 2, str. 179

² viz. pozn. 2, str. 185

² viz. pozn. 2, str. 256

³ Rousseau, J.J.: Rozpravy. Praha 1989, str. 115

³ viz. pozn. 3, str. 228

celku dobrovoľne. V nijakom prípade sa ale nevzdávajú svojich individuálnych občianskych práv a slobôd. „Vzdať sa slobody – tvrdí Rousseau – znamená vzdať sa svojej ľudskej hodnoty, svojich ľudských práv a dokonca i svojich povinností".⁸ Občianska spoločnosť teda predpokladá občianske slobody a práva. Suverenita občana sa nevyčerpáva procesom ustanovenia štátnej moci, ale naopak potvrdzuje sa až účasťou občana na jej uskutočňovaní.

Rousseau bol presvedčený, že človek, ktorý mal v prírodnom stave na zreteli len seba je v občianskej spoločnosti nútený konať predovšetkým s ohľadom na iných, lebo iba v tejto spoločnosti: „na miesto fyzického pudu nastupuje hlas povinnosti, na miesto žiadostivosti nastupuje zákon a právo". Keby nebolo možné aj občiansku spoločnosť „zneužívať" – píše Rousseau – „muselo by ľudstvo neprestajne žehnať okamih jej ustanovenia", pretože len vznikom tohto stavu sa človek stáva skutočným človekom, t.j. slobodne mysliacim a zodpovedne konajúcim občanom.

G.W.F. Hegel (1770–1831) sa problematikou občianskej spoločnosti zaoberal najmä v práci *Základy filozofie práva*. Tematicky relevantné myšlienky však nachádzame aj v jeho *Fenomenológii ducha a Filozofii dejín*.

Hegel – na rozdiel od Hobbesa, Locka i Rousseaua – vychádza z presvedčenia, že štát (a spolu s ním aj občianska spoločnosť) nemôžu byť výsledkom spoločenskej zmluvy, lebo v prirodzenom stave (kedy mala byť táto zmluva uzavretá) prevláda u človeka pud nad slobodou i rozumom a zmysluplnú spoločenskú zmluvu mohli (či môžu) uzavrieť len ľudia „naozaj" slobodní a rozumní. Občianska spoločnosť (bürgerliche Gesellschaft) je Hegelom prezentovaná ako „diferencia, ktorá vstupuje medzi rodinu a štát, aj keď jej utváranie prebieha neskôr než utváranie štátu, lebo ako diferencia predpokladá štát, ktorý jej musí predchádzať ako niečo samostatné, aby mohla existovať".⁹ Takto „definovaná" občianska spoločnosť bola podľa Hegela vytvorená až v modernom svete, pričom hneď sa stala „arénou boja individuálneho súkromného záujmu všetkých proti všetkým".¹⁰

V občianskej spoločnosti je každý sám sebe účelom, a tak občianska spoločnosť nevyhnutne implikuje viaceré protiklady, resp. protirečivé tendencie. V týchto protikladoch a ich prepletení „občianska spoločnosť poskytuje obraz tak rozmarnosti a prepychu ako aj biedy a mravnej skazy".¹¹ Občianska spoločnosť sa má „prekročiť" smerom k štátu, resp. štátom, lebo len on môže zabrániť jej „dezorganizácii".

Štát Hegel vnímal ako „duchovný a mravný organizmus" ba dokonca ako

³ viz. pozn. 3, str. 222

⁴ Hegel, G.W.F.: Základy filozofie práva. Praha 1992, str. 219

⁴ viz. pozn. 4, str. 324

⁴ viz. pozn. 4, str. 221

„božskou skutočnosť“. Jeho slávny výrok znie: „es ist Gang Gottes in der Welt, das der Staat ist“, čo sa najčastejšie – aj keď nie najpresnejšie – prekladá formuláciou: „štát je pôsobením boha vo svete“. ¹² Štát t.j. produkt vývoja absolútneho ducha, resp. nástroj objektivizácie absolútnej idey. Ako taký má byť pre človeka najvyššou autoritou, lebo „za všetko čím človek je, ďakuje štátu ... všetku hodnotu a celú skutočnosť má človek len skrze štát“. ¹³

Aj keď z vyššie uvedených citácií vyplýva, že „štát musí predchádzať občianskej spoločnosti“, lebo inak by táto spoločnosť nemohla existovať, žiada sa upozorniť, že celkovo je Hegelove vymedzenie vzťahu štátu a občianskej spoločnosti nejasné a nejednoznačné. Na jednom mieste sa totiž vyjadruje, že štát musí predchádzať občianskej spoločnosti ako čosi samostatné (ba až substanciálne), na inom mieste však občianskú spoločnosť vymedzuje ako „základňu“ štátu, pričom sa zdá, že štát je „završením občianskej spoločnosti“. Napriek tomu možno konštatovať, že štát Hegel explicitne povyšuje nad občiansku spoločnosť a to tak z dôvodu predchádzania sociálnym napätiam a konfliktom, ktoré môže spôsobiť „dezorganizácia“ občianskej spoločnosti, ako aj z dôvodu garantovania všeobecnej mravnosti. M. Znoj v tejto súvislosti upozorňuje, že „deštruktívnosť“ občianskej spoločnosti nespočíva – podľa Hegela – len v tom, že „plodí“ sociálne konflikty, ale najmä v tom, že „vytrháva jedinca z mravnej pospolitosti“. ¹⁴ Jednostranne politické fundovanie Hegelovej idey silného štátu, zdôrazňujúce len jeho „servilnosť“ voči vtedajšej pruskej monarchii považujeme preto za neadekvátne.

Ani Hegelovu tézu o úlohe (a význame) štátu pri „zmravňovaní“ spoločnosti však netreba chápať v duchu „etického“ absolutizovania štátu vo vzťahu k občianskej spoločnosti a osobitne jej občanom, resp. jednotlivcom. Štát musí práve v tomto prípade rešpektovať nielen občianskú spoločnosť, ale aj – rozumne zdôvodnené – individuálne slobody a práva jednotlivca. „Zmravňovanie“ spoločnosti v štáte (či pomocou štátu) predpokladá človeka ako rozumnú a mravne zodpovednú bytosť. Bez rešpektovania morálnej autonómie individuálneho svedomia a súčasne bez vedomia osobnej zodpovednosti za vlastné činy, nemožno očakávať nijaké „zmravenie“ spoločnosti. Aj keď Hegel štát filozoficky „povyšuje“ nad jednotlivca rozhodne tým jednotlivca „nedegraduje“ na neslobodnú bytosť. V Základoch filozofie práva napokon konštatuje, že „právo subjektívnej slobody tvorí medzník a jadro rozdielu medzi starovekom a modernou dobou“, pričom dodáva,

⁴ viz. pozn. 4, str. 280

⁵ Hegel, G.W.F.: *Filozofie umění a náboženství*. Praha 1943, str. 360

⁶ Znoj, M.: *Hegel a naše demokracie*. In: *Filozofický časopis*, roč. XLIII., 1995, č. 1, str. 123

že toto právo sa „vo svojej nekonečnosti“ stalo „skutočným všeobecným princípom novej formy sveta“. ¹⁵

Z uvedených filozofických reflexií – aj s odstupom času – vyplýva, že občianska spoločnosť je občianskou (de facto) preto, lebo jej dominantným subjektom (východiskom i cieľom) je občan. Ak sa už človek stal občanom, nadobudol občianske a ľudské práva, musí rešpektovať aj svoje občianske povinnosti a prejavovať svoju občiansku zodpovednosť. Musí dodržiavať zákony štátu, ale súčasne musí dbať o to, aby štát garantoval jeho bezpečnosť a vytváral tak objektívne podmienky nielen pre slobodný rozvoj jeho individuálnych schopností, ale tiež na primerané uspokojovanie jeho ľudských potrieb.

Občan nesmie byť pasívnym „divákom“ na scéna spoločenského diania. Nepatrí mu miesto v neosvetlenom (a nehluchom) hľadisku, lebo jeho občianske poslanie a určenie sa môže naplniť a realizovať len na politicky exponovanom javisku. Slobodný občan je predpokladom a zárukou slobodnej občianskej spoločnosti.

Občianska spoločnosť pritom nie je „rajom na zemi“. Môže byť a je – ako na to poukazuje Hegel – tiež „arénou boja individuálneho a súkromného záujmu“. Súčasne je to však jediná spoločnosť, ktorá môže prekonať, resp. odstrániť aj rozdiely medzi právami, ktoré občanom priznáva zákon a právami, ktoré občania reálne užívajú. Takto môže postupne „vyrovnávať“ aj rozdiely medzi rovnosťou občanov ako ju prezentujú politické inštitúcie a rovnosťou (či skôr „nerovnosťou“), ktorá jestvuje medzi jednotlivými ľuďmi v ich každodennom živote. V tomto zmysle je občianska spoločnosť spoločnosťou usilujúcou o „aequitas naturalis“, t.j. prirodzenú spravodlivosť a rovnosť.

Občianska spoločnosť nie je spoločnosťou neomylných a bezchybných ľudí. Je to však spoločnosť ľudí, ktorí nie sú ľahostajní k „veciam verejným“, ktorí o nich diskutujú, ktorí sa za „veci spoločného záujmu“ aktívne angažujú, atď. Občianska spoločnosť napokon nie je ani spoločnosťou *nevinných ľudí*. Je to však spoločnosť, ktorá „preukázateľných“, resp. „usvedčených“ vinníkov neskrýva, ale ich (verejne) berie na zodpovednosť a podľa všeobecne platného zákona aj tresce.

Občianska spoločnosť je spoločnosťou, ktorá sa od ostatného (demokratického) sveta neizoluje, ale sa s ním aktívne integruje. Je to spoločnosť, ktorú – povedané s Rousseauom – „netreba učiť, aby vedela, čo chce“, lebo jej spoločným programovým cieľom je „bonum publicum“, t.j. *všeobecné blaho* a my dnes vieme, že cesta k tomuto cieľu je *otvorená* len pre všetky (naozajstné, resp. skutočné) občianske spoločnosti.

⁴ viz. pozn. 4, str. 153

SUMMARY

Problems Concerning the Philosophy of State and Law

Since 1989 some of the post communistic countries have been subjected to process of transformation towards the contemporary civil society. These countries are establishing a link with the tradition of Western-European political thinking that has reflected the problems concerning civil society ever since the half of the 17th century.

This article contains basic reflections upon ideas of civil society as they can be found in the teachings of Th. Hobbes, J. Locke, J.J. Rousseau, and G.W.F. Hegel.